

ТЕНДЕНЦІ РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНИХ ІДЕОЛОГІЙ: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

В. В. Жовтянська (м. Київ)

Розглядаються соціально-психологічні механізми і чинники, що визначають тенденції розвитку політичних ідеологій. Зазначені трендів представлено в контексті загальних тенденцій розвитку соціуму. З огляду на результати проведеного теоретичного аналізу стверджується, що вихідною детермінантою як становлення, так і подальшого розвитку ідеологій є соціальний розвиток мислення: ідеться про впровадження в соціальні практики стандартів обґрунтування умовиводу, які базуються на культурі сумніву та критичності. Соціально-психологічний механізм впливу цієї детермінанти на становлення і розвиток політичних ідеологій пояснюється взаємозв'язком розвитку соціального мислення з розвитком соціальної суб'єктності, а через неї – з упровадженням ліберальної системи цінностей і людиноцентризму в системі соціальних відносин. За допомогою сукупності перелічених взаємопов'язаних чинників обґрунтовується ліберальний тренд розвитку суспільства. Цей процес проявляється у верифікації ustalених норм, які не є беззаперечними цінностями в межах певної культури і водночас не мають аргументованого логічного обґрунтування. Зроблено застереження, що йдеться про загальну тенденцію, а не лінійну закономірність; при цьому тренд лібералізації суспільних відносин утілюється шляхом діалектичного протистояння і боротьби ліберальної і консервативної ідеологій.

Ключові слова: політичні ідеології, соціальний розвиток мислення, культура критичного мислення, лібералізація.

Постановка проблеми. Дослідження тенденцій розвитку ідеологій – це значною мірою дослідження тенденцій розвитку самого суспільства. Адже йдеться про історичну зміну індивідуальних та соціальних уявлень про те, чим є суспільство і яким воно має бути. І хоча можна довго сперечатися щодо того, чим є ідеологія – рушієм соціального розвитку чи лише вторинною надбудовою над визначальним матеріальним базисом [5], у всякому разі, соціальні зміни як такі та ідеологічні зміни як їх суттєва складова відбуваються взаємопов'язано. У зв'язку з цим можна згадати ідею про “кінець історії” [6], яка фактично спирається на ідею про кінець ідеологій і породжена гіпотезою про те, що реальних альтернатив ліберальним демократіям у сучасному світі немає. Зрозуміло, що сьогодні широко представлені й інші моделі державного устрою – тут можна пригадати і різного роду фасадні демократії з авторитарними режимами, й уламки комуністичного світу, й активні паростки ісламського фундаменталізму. Але з погляду сучасної західної людини (та й не

обов'язково “західної”, оскільки ліберальні демократії широко представлені і в азійському регіоні) усі ці позбавлені справжньої свободи суспільства є радше відголоском минулого, а не реальною альтернативою майбутньому. І справді, потужний розвиток країн, де панують принципи свободи і рівності громадянина, а також їхній культурний, економічний, ідеологічний вплив на інші суспільства не можуть бути не помічені. І якщо базові ціннісні принципи, у межах яких функціонують ці країни, не є для них самих предметом сумніву, то питання про кінець ідеології, принаймні для локальних цивілізацій, є цілком логічним.

Однак активізація консервативних, зокрема ультраправих, сил у Західному світі в другій декаді цього століття змусила багатьох дослідників скептично поглянути на переможний поступ лібералізму і пов'язаний з ним “кінець історії”. Це не лише актуалізує питання про те, чи існує реальна альтернатива ліберальним демократіям у світі майбутнього. Передусім це свідчить про те, що ми мало розуміємо закономірності і навіть тенденції соціального, і зокрема ідеологічного, розвитку.

Окремо, на нашу думку, тут слід відмітити брак соціально-психологічного аналізу цієї проблематики. Очевидно, це пов'язано з тим, що академічна психологія останніх десятиліть практично відійшла від спроб досліджень соціальних процесів макрорівня, оскільки вони переважно закриті для емпіричного і, особливо, експериментального вивчення. Утім, сфера теоретичного аналізу все-таки має право на існування і свою наукову важливість – тим більше, що розроблені в його межах гіпотези і концепції, зрештою, зможуть бути перевірені соціальною практикою. Більше того, навряд чи можна говорити про повноцінне і повномасштабне вивчення соціальних процесів, зокрема і макрорівня, без розуміння соціально-психологічних механізмів, які так чи інакше стоять за цими процесами і які наразі можуть бути виокремлені суто на основі теоретичного аналізу.

Усе це свідчить про актуальність здійснення теоретичного аналізу тенденцій розвитку політичних ідеологій та визначення соціально-психологічних механізмів, які їх обумовлюють, що і є **метою** цієї роботи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглянемо спочатку, що слід розуміти під політичною ідеологією. Будемо виходити з одного з найбільш загальних її визначень, у якому під політичною ідеологією розуміють суб'єктивні уявлення індивіда або групи про належний стан соціуму, а також про шляхи його досягнення (обґрунтування цього визначення та аналіз різних підходів до розуміння ідеології див. у [3]).

Зрозуміло, що більш або менш чіткі уявлення про те, яким має бути суспільство або принаймні що в цьому суспільстві подобається, а що не подобається, люди мали в усі історичні епохи. А от стосовно уявлень про те, у який спосіб можна досягти належного стану, то їх виробленість на-

вряд чи має такий же перманентний характер. Адже сама ідея про можливість цілеспрямованої зміни суспільства передбачає наявність певного суб'єктного ставлення до нього. Для цього останнє має сприйматися таким, що принаймні потенційно залежить від людини, а не бути природним феноменом, як це подається в міфі, або справою рук Господніх, як це стверджує релігія. Інша справа, що і міф, і релігія часто самі пропонують шляхи покращення суспільства. Зазвичай це пов'язано або з виправленням аморальної поведінки населення, яке відходить від традиції чи Бога, або з виправленням лише аморальної чи то небогоугодної поведінки правителя, який не справляється з покладеною на нього функцією помазаника. У всякому разі, ці протоідеології, які існують у межах міфу або релігії, мають тотальний характер: тут не може бути ідеології як предмета вибору, як однієї з набору можливих.

Тому й не дивно, що можливість говорити про ідеологію як той чи інший світогляд, тобто про таку, що має свої альтернативи, виникає лише в епоху Просвітництва, коли релігія втрачає функцію світоглядного монополіста. Засади для цих процесів проростають ще за часів Ренесансу з його великим рефлексивним потенціалом, що виділяє людину як самоцінність, як окремого індивіда. Право на мислення і на власну думку зрештою робить людину суб'єктом соціальних процесів, що й породжує буремні соціальні перетворення доби буржуазних революцій. Саме в цих перипетіях формується і поняття ідеології, і найбільш ранні політичні ідеології.

Щоб здійснити аналіз процесів ідеологічного розвитку, спочатку слід чітко окреслити функції тих протоідеологій, які існували в межах міфу, а згодом – релігійної доктрини. Отже, перша функція, і тут важко не погодитися з марксистами ([1; 5]), – це функція закріплення соціальної структури і, як наслідок, владного і майнового розподілу в суспільстві. З одного боку, це, звісно, механізм самозбереження і відтворення панівного класу. Але, окрім цього, це й утвердження механізмів керування і підпорядкування, які забезпечують стаке функціонування суспільства завдяки фіксації і розподілу соціальних ролей. Ідеологія в цьому плані – це інтеріоризований диктат (термін В. Кайтукова), який забезпечує добровільне підпорядкування людей можновладцям. Адже на певному етапі історичного розвитку просто не могло бути інших механізмів упорядкування складної спільної діяльності в межах держави або великих племінних утворень. Отже, друга функція протоідеологій (хоча саме вона перша за значенням) – це забезпечення функціонування суспільства як складного цілісного організму. Слід зауважити, що остання функція не покривається лише забезпеченням добровільного підпорядкування людини владі і державі. Її слід розуміти більш широко – як функціонування системи норм, цінностей та уявлень, які регулюють взаємодію і відносини

людей у суспільстві. Зрештою, це та соціальна культура, яка уможливило саме людське співіснування. Зрозуміло, що ця функція стосується не лише протоідеології, а й ідеології як такої.

Відхід від тотальності протоідеологій став можливим завдяки раціональному повороту в культурі мислення. З утвердженням раціоналізму формування уявлень усе більше базується на причинно-наслідкових зв'язках, а не на традиції, враженнях, суб'єктивних інтересах або приписах. Світ природний і світ соціальний поступово ставали предметом аналізу, а не догматичних інтерпретацій. Це й було передумовою для подальшого розроблення різних моделей соціального устрою, способів їх досягнення і т. ін., тобто різних політичних ідеологій у сучасному розумінні.

Зрештою, це і є ядрена сутність мислення – встановлення причинно-наслідкових зв'язків. Причому слово “встановлення” потребує окремої уваги. Той же міф також пропонує свої інтерпретації причинно-наслідкових зв'язків для природних або соціальних явищ. Раціональність – це передусім методологія обґрунтування умовиводу, яка базується на практиках верифікації і культурі сумніву та критичності. Це та протилежність догмату, яка стала основою не лише появи конкуруючих ідеологій, а й того, що може бути названим суб'єктивним розвитком соціуму.

Якщо раніше соціум як складне цілісне утворення міг відносно злагоджено функціонувати завдяки протоідеології, яка обумовлювала необхідну для цього функціонування соціальну поведінку людини через різного роду приписи, які підкріплювалися традиціями, міфічними забобонами або релігійними уявленнями, то після раціонального повороту ця поведінка починає регулюватися завдяки усвідомленню її можливих наслідків. Тобто розуміння причинно-наслідкових зв'язків тих чи інших дій означає не лише пізнавальний прогрес, а й можливість усвідомленого вибору поведінки. Це означає, що людина стає суб'єктом щодо соціуму. Та це, звісно, не значить, що будь-який член суспільства розуміє всю структуру функціонування соціуму, наслідки тих чи інших соціальних стратегій тощо. Це значить, що ці стратегії можуть бути вироблені в результаті суспільного договору, який надалі реалізується в законодавчій базі. І не випадково згадані нами концепції суспільного договору активно формулюються саме в епоху Просвітництва.

Формування такої суб'єктності вже само по собі заклало основи для переформатування жорстких владно-підвладних відносин. З цього погляду соціальний розвиток мислення є детермінантою для соціальних трансформацій, про які йшлося вище (буржуазні революції й утвердження республіканської форми правління). Причому уточнення “соціальний” тут сутнісно важливе, тому що культура мислення як обґрунтування умовиводу є напрацюванням соціальності, історичності, а не деякою передумо-

вою, що вже закладена в мисленні як психічній функції. Це той потенціал, який може бути досягнутий у когнітивній діяльності, а не властивий їй іманентно.

Убачання в людині суб'єкта соціальних перетворень знаменує зрушення в домінуючій у спільноті системі цінностей. Суб'єктність людини передбачає повагу до неї як до рушійної сили суспільства і повноправного члена суспільного договору. Це більше не елемент, вмонтований у систему соціальних зв'язків і підпорядкований інтересам роду, місце якого визначається традицією, а окрема особистість й індивідуальність, яка має свої права. Водночас людиноцентрична система цінностей з її повагою до не відчужуваних в особистості прав і свобод, своєю чергою, сприяє розвиткові і суб'єктності, і раціонального мислення. Тож не випадково раціональний поворот відбувався разом з переформатуванням системи цінностей тогочасного суспільства. Її людиноцентрична переорієнтація, закладена ще в добу Ренесансу, сприяла утвердженню гуманістичного світогляду, що передбачало в першу чергу утвердження цінності окремого людського життя, а згодом – цінності людської гідності та свободи, зокрема і свободи мислення. Ця переорієнтація також слугувала підґрунтям для утвердження суб'єктності особистості в соціальних відносинах. Окрім того, утвердження цінності окремого індивіда як цілого мікрокосму, повага до його особистих інтересів і прав зрештою знизила необхідність у жорсткому владному і доктринальному диктаті. Нова система ціннісних орієнтирів, яка поступово проростала в культуру, зменшувала рівень міжіндивідуальної і міжгрупової агресії й деструктивну поведінку всередині соціуму.

Отже, раціоналістичний поворот внутрішньо пов'язаний із змінами в ціннісній системі соціуму і соціальному світогляді, що й визначає ідеологічний розвиток. Крім того, розглянуті вище взаємопов'язані явища – рефлексивна культура мислення, соціальна суб'єктність і людиноцентрична система цінностей – виявилися тими чинниками, які сприяли помітним соціальним зрушенням і забезпечили перехід від традиційного до модерного суспільства.

Дуже важливо, як при цьому змінювався зміст ідеології. Якщо раніше вона вибудовувалася на аксіоматичному приписі, який підкріплювався вірою, міфічним образом або традицією, то після раціоналістичного повороту ідеологія отримала нові джерела розвитку. Це або обґрунтоване розуміння причинно-наслідкових зв'язків у соціальній сфері (те, про що йшлося вище), або особистісні (і в знятому вигляді – культурні) цінності. Це не значить, що традиції, звичаєві норми, стереотипи або забобони були повністю витіснені як джерела формування і водночас вияви ідеології. Просто раціоналістичний поворот започаткував їх системне переосмислення, що частково зменшило їхній вплив, частково

перевело до свідомо обраної системи цінностей (як, наприклад, так звані християнські цінності).

Цей процес верифікації усталених норм, які не є абсолютними, не-заперечними цінностями в межах певної культури і водночас не мають аргументованого логічного або аксіологічного обґрунтування, триває і нині. І саме він, на нашу думку, є основним змістом сучасного ідеологічного розвитку. У політичній площині це проявляється в дуалізмі ліберальної і консервативної ідеологій, протистояння яких незмінно відтворюється в політичних дебатах різних країн. У Сполучених Штатах це традиційна суперечка між демократами і республіканцями, в історії Великої Британії – між торі і вігами (а зараз – між консерваторами і лейбористами), у Німеччині – між двома так званими загальнонародними партіями – християнськими демократами і соціал-демократами.

Ця ж дихотомія між лібералами і консерваторами проявляється і в класичному поділі партійного спектра на ліве і праве крило, де ліворуч розташовуються радикали, а праворуч – традиціоналісти. Такий поділ склався історично і сягає часів Великої французької революції. На французьких Національних Зборах праворуч сиділи фельяни, які виступали за збереження монархії, по центру – помірковано налаштовані жирондисти, а ліворуч – якобінці, які вимагали радикальних змін [4]. До речі, іноді на двополюсному спектрі лібералів розташовують по центру, залишаючи ліву частину для більш радикально налаштованих соціалістів, комуністів і анархістів. Та справа не в тім. Зрозуміло, що двополюсна шкала взагалі не відображає всі складнощі сьогоденського політикуму і змісту представлених у ньому ідеологій. Зокрема, слід розрізняти відстоювання свобод і заперечення права держави на втручання в ці свободи окремо в соціокультурній та економічній сферах. Це розрізнення стало причиною розділення ліберальної та лібертаріанської ідеологій (схема Нолана). Та як би там не було, критична рефлексія і раціональне переосмислення усталених норм і правил, яке знаходить і своїх прибічників, і своїх супротивників, залишається постійним трендом і нервом як політико-ідеологічного, так і соціокультурного життя в цілому.

Результатом цього процесу є поступова лібералізація суспільних відносин. Фактично це продовження тренду, започаткованого ще в добу Ренесансу, але який наразі виявляє себе більш потужно і в нових інституціональних умовах. Свобода слова, рівність перед законом, виборче право – це ті політичні надбання, які дають змогу громадянам заявляти про свої права та відстоювати їх через відповідні інституції. Та все-таки головним важелем впливу на процес лібералізації є зміни в суспільній свідомості, і саме тому розвиток ідеологічної складової є таким важливим.

Соціальні психологи Ч. Крендал, М. Фергюсон і А. Банс розглядали історію соціальних норм, прийнятих в американському суспільстві, від

середини минулого століття і дотепер на прикладі ставлення до різних соціальних груп [7]. Так, у кожному історичному добу є групи людей, які підпадають під майже одностайне засудження; є такі, які засуджуються частиною населення, і, зрештою, є ті, які майже одностайно толеруються населенням. Якщо група засуджується частиною населення, то це засудження в даний період часу зазвичай вважається передсудом. Передсуди з плином часом тією чи іншою мірою долаються, а відтак групи, які засуджувалися частиною населення, згодом стають такими, що майже одностайно толеруються. Тобто в суспільстві (принаймні американському) відбувається постійний історичний рух у вигляді перегляду усталених поглядів. Його результатом є прийняття тих індивідуальних і соціальних відмінностей, які раніше підлягали обструкції. Це значить, що, незважаючи на постійну боротьбу ліберальної та консервативної ідеологій у різних сферах соціального життя, причому боротьбу з різним можливим результатом в тактичному плані, стратегічно перемагає ліберальна ідеологія, що й визначає основний тренд розвитку суспільства.

Тут може виникнути запитання: якою мірою тренд на поступову лібералізацію має загальний характер? Адже і зараз багато суспільств за межами “золотого мільярда” живуть у соціально-політичних умовах, де права і свободи особистості не визнаються найвищими цінностями. Згадаймо, навіть Західна Європа ще відносно недавно (за історичними мірками) переживала страшну соціально-політичну кризу, викликану появою низки тоталітарних режимів, заснованих на ультраправій ідеології. Та й у сучасній Європі (як і в Сполучених Штатах) ліберальні ідеї наразі переживають не найкращі часи.

Тут треба зауважити, що, коли йдеться про тренди розвитку суспільних відносин, точно не мається на увазі лінійність та одномірність цих процесів. І недарма тенденція до лібералізації проявляється через взаємодію і протистояння ліберальної і консервативної ідеологій. Бо будь-які соціальні зміни, які знаменують суспільний розвиток, мають як своїх прибічників, так і своїх супротивників, які захищатимуть традиційні для них цінності та норми.

Важливо також не забувати про те, що розвиток у межах суспільства, так само як різних суспільств, відбувається нерівномірно і ця нерівномірність опосередковано визначає нелінійність соціального поступу. У цьому контексті йдеться про нерівномірний розподіл передумов, які визначають успішність ліберальних перетворень.

Ліберальне суспільство – це суспільство, в якому мінімізовані обмеження щодо громадянина. Воно може ефективно функціонувати лише за умови внутрішньої високої культури громадян, яка передбачає взаємоповагу, законслухняність, стримування власних агресивних виявів, толерантність тощо. Успішне функціонування демократії можливе

лише за умови активності (соціальної суб'єктності) громадян і разом їхньої компетентності в питаннях держуправління, оскільки саме громадяни є справжнім джерелом влади. Тобто для того, щоб суспільство успішно функціонувало на засадах ліберальної демократії, рівень суспільної свідомості має відповідати певним вимогам (вони докладно розглядаються в окремій роботі [2]). Ідеться, власне, про високий рівень соціальної компетентності, виражену соціальною суб'єктністю та переважання ліберальних орієнтацій у ціннісній системі членів цього суспільства. Усі ці характеристики не є одноразовим надбанням соціуму, а формуються в його культурі поступово. І якщо суспільство переходить до ліберально-демократичної форми правління, коли основна маса населення до цього ще не готова (наприклад, під впливом еліт, які стали локомотивом змін, або під впливом зовнішніх сил), то зазвичай це закінчується соціальною та економічною кризою, запитом на “сильну руку” і поверненням до недемократичної форми правління. Причому через нерівномірність суспільного розвитку всередині держав такі відступи назад є швидше правилом, а не винятком в історичному процесі. Це ті явища, які колись переживала Європа і які зараз активно проявляються, наприклад, у Російській Федерації.

Так само має місце нерівномірність розвитку різних суспільств. Це не значить, що одні з них є вищими, а другі – нижчими. Ідеться про те, що в різних спільнотах різною мірою сформований запит на ліберальний суспільний устрій і різною мірою напрацьовані засади для його втілення – як інституціональні, так і культурні. Деяке посилення останнім часом консервативних настроїв у сучасній Західній Європі і Сполучених Штатах пов'язане з потужною хвилею міграції сюди представників інших культур – з іншими цінностями і стандартами поведінки. Якщо значна частина населення не відповідає вимогам, необхідним для ефективного функціонування ліберальної демократії, то, цілком зрозуміло, з'являються проблеми, а згодом і запит на менш толерантну і більш жорстку систему управління. Саме цей феномен нині проявляється в країнах Західного світу – утім, його значення для загального напрямку руху цих країн не варто переоцінювати. Як уже зазначалося вище, зміна ліберальних і консервативних настроїв та ідеологем є нормальним явищем, що відображає діалектику політичної боротьби в межах загальних поступальних тенденцій.

Але що ж усе-таки дає підстави говорити про загальний характер тренду на лібералізацію суспільних відносин? Це та його детермінанта, яку ми позначили вище як соціальний розвиток мислення, коли останнє набуває рефлексивності і ґрунтується на верифікованому умовиводі. Спрямоване на соціальну сферу, таке критичне мислення вивільняє людину від диктату традиції, тоталітарної ідеології або маніпулятивного при-

пису, роблячи її суб'єктом соціальних процесів. Щоб бути втіленою в дію, ця соціальна суб'єктність передбачає повагу людини до себе і до Іншого в межах загального суспільного договору. Це і є засади для лібералізації суспільних відносин.

Сучасне суспільство не може існувати, не розвиваючи культуру мислення. Тут ідеться навіть не про те, що сама культура Homo Sapiens ґрунтується на розумових здобутках. Будемо говорити більш прагматично: це запорака конкурентоспроможності спільноти в умовах глобальної технологізації. Навіть тоталітарні держави, для яких вільно мисляча інтелігенція завжди є потенційною загрозою, вимушені плекати свій інтелектуальний потенціал заради нарощування економічного і, особливо, військового потенціалу. Єдиний шанс для таких суспільств – це стримування мислинневого пошуку в гуманітарній сфері, обмеження його лише сферою технологічною. Та такі спроби штучного обмеження розумової діяльності вимагають надто багато зусиль, а в умовах глобалізованого світу просто приречені на провал.

Тому важко не погодитися з прогнозами Фукуями про неминучість ліберального майбутнього для сучасного світу. Та водночас не слід забувати, що це зовсім не лінійний процес і сама лібералізація суспільних відносин відбувається в постійному протистоянні двох протилежних за змістом ідеологій.

Висновки. Представлений у цій роботі теоретичний аналіз зумовлений двома вихідними – різного рівня загальності, але за змістом пов'язаними – запитаннями. По-перше: які тенденції розвитку політичних ідеологій можна виділити, спираючись на дослідження соціально-психологічних механізмів і чинників, що стоять за цими процесами? По-друге: чи справді світові слід сподіватися на перемогу лібералізму і так званий “кінець історії”?

З огляду на результати проведеного соціально-психологічного аналізу можна стверджувати, що соціально-психологічною детермінантою, яка спричинила становлення політичних ідеологій і в подальшому визначила тенденцію ідеологічного розвитку в сучасному світі, є соціальний розвиток мислення. Соціально-психологічний механізм впливу цієї детермінанти на становлення і розвиток політичних ідеологій полягає у її взаємозв'язку з розвитком соціальної суб'єктності, а через неї – з упродовженням ліберальної системи цінностей і людиноцентризму в системі соціальних відносин.

Сукупність перелічених взаємопов'язаних чинників і справді зумовлює ліберальний тренд розвитку суспільства. А проте тут ідеться про загальну тенденцію, а не просту лінійну закономірність. При цьому тренд лібералізації суспільних відносин утілюється через діалектичне протистояння і боротьбу ліберальної та консервативної ідеологій.

Література

1. *Альтюссер Л.* Идеология и идеологические аппараты государства / Л. Альтюссер // *Неприкосновенный запас*. – 2011. – № 3 (77). – С. 14–58.
2. Жовтянська В. В. Идеологічні детермінанти суспільного розвитку / В. В. Жовтянська // *Наукові студії із соціальної та політичної психології* : зб. статей / Нац. акад. пед. наук України, Ін-т соц. та політ. психології. – К. : Міленіум, 2015. – Вип. 35 (38). – С. 24–34.
3. *Жовтянська В. В.* Функціонування і трансформації ідеологій у соціумі: теоретичний аналіз // *Проблеми політичної психології* : зб. наук. праць / Асоц. політ. психологів України, Ін-т соц. та політ. психології НАПН України. – К. : Міленіум, 2014. – Вип. 1 (15). – С. 23–35.
4. Идеология [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%98%D0%B4%D0%B5%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%8F>
5. *Маркс К.* *Немецкая идеология* / К. Маркс, Ф. Энгельс // *Сочинения*. – М. : Политиздат. – Т. 3. – С. 7–544.
6. *Фукуяма Ф.* *Конец истории и последний человек* / Фрэнсис Фукуяма ; пер. с англ. М. Б. Левина. – М. : АСТ, 2007. – 588 с.
7. *Crandall C. S.* When we see prejudice: the normative window and social change / C. S. Crandall, M. A. Ferguson, A. G. Bahns // *Stereotyping and Prejudice: Frontiers of social psychology* / Ed. by Stangor C., Crandall C. S. – Psychology Press, 2013. – P. 53–69.

Reference

1. Altyusser, L. (2011). Ideologiyai I deologicheskkiye apparaty gosudarstva [Ideology and ideological state apparatuses]. *Neprikosnovennyuy zapas* [Emergency reserve], 3 (77), 14–58 (rus).
2. Zhovtianska, V. V. (2015). Ideolohichni determinanty suspilnoho rozvytku [Ideological determinants of social development]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii* [Scientific Studies of Social and Political Psychology], 35 (38), 24–34 (ukr.).
3. Zhovtianska, V.V. (2014). Funktsionuvannia i transformatsii ideolohii u sotsiumi: teoretychnyi analiz [Functioning and transformation of ideologies in society: theoretical analysis]. *Problemy politychnoi psykholohii* [Problems of Political Psychology], 1 (13), 33–35 (ukr.).
4. Ideologiya [Ideology], from: ru.wikipedia.org/wiki/Ideologiya
5. Marks K. and Engels F. (1955). Nemetskaya ideologiya [German ideology]. In: *Sochineniya* [Works], vol. 3 (pp. 7–544), Moscow: Politizdat Publ. (rus).
6. Fukuyama, F. (2007). *Konets istorii i posledniy chelovek* [The end of history and last man]. Moscow: AST Publ. (rus).
7. Crandall, C. S., Ferguson, M. A. and Bahns, A. G. (2013). When we see prejudice: the normative window and social change. In: Stangor C., Crandall C.S. (eds.), *Stereotyping and Prejudice: Frontiers of social psychology*. Psychology Press, pp. 53–69.

Жовтянская В. В. Тенденции развития политических идеологий: социально-психологический анализ

Рассматриваются социально-психологические механизмы и факторы, определяющие тенденции развития политических идеологий. Указанные тенденции представлены в контексте общих трендов развития социума. Учитывая результаты проведенного теоретического анализа, утверждается, что исходной детерминантой как становления, так и последующего развития идеологий является социальное развитие мышления: речь идет о внедрении в социальные практики стандартов обоснования умозаключения, которые базируются на культуре сомнения и критичности. Социально-психологический механизм влияния этой детерминанты на становление и развитие политических идеологий объясняется взаимосвязью развития социального мышления с развитием социальной субъектности, а через нее – с утверждением либеральной системы ценностей и человекоцентризма в системе социальных отношений. С помощью совокупности перечисленных взаимосвязанных факторов обосновывается либеральный тренд развития общества. Этот процесс проявляется в верификации устоявшихся норм, которые не являются абсолютными ценностями в пределах определенной культуры и в то же время не имеют аргументированного логического обоснования. Сделано предостережение, что речь идет об общей тенденции, а не линейной закономерности; при этом тренд либерализации общественных отношений воплощается путем диалектического противостояния и борьбы либеральной и консервативной идеологий.

Ключевые слова: политические идеологии, социальное развитие мышления, культура критического мышления, либерализация.

Zhovtians'ka V. V. Tendencies of political ideologies development: social-psychological analysis

The paper examines social-psychological mechanisms and factors that determine trends in the development of political ideologies. The trends in the development of political ideologies were considered in the context of general trends in the development of society. The conducted theoretical analysis allows us to assert that the initial determinant of both the formation and further development of ideologies is a social development of thinking. It is about introducing to social practices the standards of justification of an inference based on the culture of doubt and criticism. The social-psychological mechanism of this determinant influence on the formation and development of political ideologies is the relationship of social development of thinking with the development of social activity, and through it – with an introduction of the liberal system of values and human-centeredness in a system of social relations. The combination of these interconnected factors determines the liberal trend of society's development. This process manifests itself in verification of established norms that are not undeniable values within a particular culture and, at the same time, have no substantiated rationale. It should be noted that this is a general tendency, not a linear pattern. The trend of liberalization of social relations is realized through dialectical confrontation and the struggle of the liberal and conservative ideologies.

Key words: political ideologies, social development of thinking, culture of critical thinking, liberalization